

SAMSUN VE YÖRESİ AĞIZLARINDA *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* EKLERİNİN LAKAP
TÜRETME İŞLEVİ ÜZERİNE

ON FUNCTION OF NICKNAME DERIVATION of *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* SUFFIXES IN
DIALECTS OF SAMSUN AND ITS REGION

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СУФФИКСОВ *+IK*, *+AK* , *+TIK* В
МЕСТНЫХ ГОВОРАХ САМСУНА И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ¹

Nuh DOĞAN*

ÖZ

+Ik, *+Ak* ve *+tlk* ekleri işlek olmamakla birlikte Eski Türkçeden beri birer küçültme ve sevgi ifade eden ek olarak Türk dilinin farklı dönem metinlerinde kullanılmıştır. Bununla birlikte *Ik*, *+Ak* ve *+tlk* eklerinin çoğunlukla küçültme ve sevgi işlevi dışında metforik kullanımlarının olduğu görülür. Samsun ve yöresi ağızlarında *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* ekleri çeşitli varlık adları yapması yanı sıra özellikle lakapların türetiminde de sıklıkla kullanılmıştır: *Arük*, *Sülek*, *Bahtük*, *Cozuruk*, *Bıdırık*, *Bızıldık* vs. Ancak *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* eklerinin çoğu zaman Türkçe kelime yapımı kurallarına aykırı biçimde lakap türettiği görülür: *Arük*, *Sülek*, *Bahtük* vs. Kural dışı türetilen lakaplar daha çok şahıs adlarından türetilmiştir. Bu türden lakapların örnekseme ve çocuk dilinin etkisiyle ortaya çıktığı ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Lakaplar, Samsun Ağızı, Küçültme Eki, *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* Ekleri, Kural Dışı

Kelime Yapımı

ABSTRACT

It is mentioned that *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* have been used as an diminutive and caritative suffixes in texts of various periods of Turkish since Old Turkish; however, they are not productive. There are metaphoric uses of *+Ik*, *+Ak* and *+tlk* suffixes rather than functions of an diminutive and cartative. *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* suffixes have also been used to derive nicknames besides various names of entities frequently: *Arük*, *Sülek*, *Bahtük*, *Cozuruk*, *Bıdırık*, *Bızıldık* etc. However, it is understood that the suffixes of *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* derive the nickname but that of word-formation rules of Turkish: *Arük*, *Sülek*, *Bahtük* etc. The nicknames derived as ungrammatical are constructed from proper nouns usually. It can be asserted that ungrammatical nicknames consist of by way of analogy and nursery language.

Key Words: Nickname, Dialect of Samsun, Diminutive Suffix, *+Ik*, *+Ak* ve *+tlk* Suffixes, Ungrammatical Word-formation.

¹ . DOI : 10.17498/kdeniz.414

* Yrd., Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: nuhdogan55@hotmail.com

АННОТАЦИЯ

На основании источников суффиксы **+İK**, **+AK**, **+TİK** в древнетюркском языке употреблялись как уменьшительно-ласкательные. Также данные суффиксы использовались для передачи переносного метафорического значения. В местных наречиях Самсуна и его окрестностей суффиксы **+Ik**, **+Ak**, **+tlk** также присоединялись к собственным именам, имеющим значение достатка и богатства: *Arük, Sülek, Bahtük, Cozuruk, Bıdırık, Bızırık* и др. и воспринимались как прозвища. Длительное время производные слова с суффиксами **+Ik**, **+Ak**, **+tlk** выделяются в турецком языке как прозвища: *Arük, Sülek, Bahtük* и др. Как правило, большинство производных прозвищ относились к собственным именам. Слова, образованные в результате детского словотворчества, активно вошли в язык как производные прозвища.

Ключевые слова: прозвища, говор Самсуна, уменьшительно-ласкательные суффиксы, окказиональные слова.

Giriş

Lakap, *Türkçe Sözlük*'te (TS), “bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad” şeklinde tanımlanır. Samsun ve yöresinde Türk insanının kültürel ve sosyal hayatının bir sonucu olarak, Türkiye'nin muhtemelen başka bölgelerinde de yoğun olarak gözlenebileceği gibi, kişilerin özel adları yanı sıra genellikle bir de lakapları vardır. Daha çok kırsal bölgelerde, iletişimin samimi, teklifsiz ve yüz yüze olduğu, cemaat ilişkilerinin hüküm sürdüğü topluluklarda görünen lakap adlarının çeşitli nedenlere bağlı olarak, genellikle metaforik, metonomik, ve sinekdokik ilişkilere dayalı olarak ortaya çıktığı, dolayısıyla gösteren (lakap adı) ile gönderge (kişi) arasında bir nedenliliğin olduğu söylenebilir. Samsun ve yöresi ağızlarında lakaplar benzerlik ilişkisi ya da muhtelif ilişkiler kurulmak suretiyle iyi ve kötü çağrışımları olan, çoğunlukla bedensel özellikler ve özürler, kişisel özellikler, hayvan, bitki, yer, renk, araç-gereç, etnik özellikler ve ünlü kişilere vs. dayalı olarak oluşturulmuştur. Bunlara Samsun'un Havza ilçesi Yenice köyünden sırasıyla şu lakaplar örnek verilebilir: *gocüvez* < koca+göz, *körece* < kör+Recep, *tokgişi* < tok+kişi “kibirli, burnu büyük kişi” (DS), *biddiğ* < biddik “küçük, yuvarlak”, *tazu* < tazi, *sansar*, *gostül* < gostil “patetes” (DS), *gabak* < kabak, *Köprülü*, *Ahmetsaraylı*, *ğaraahmet* < Kara Ahmet, *agğışi* < ak+kişi, *tungır* “çinko, teneke ya da bakırdan yapılmış leğen, kova vb. şeyler”, *acak* “et kıymakta kullanılan satır” (DS), *Kürt Memet*, *ilaz* < laz, *Obama*, *Hümeyni*, *Erbakan*, *Ecevit* vs. Bunların yanı sıra Havza, Vezirköprü, Kavak, Ladik'ten derlenen *Mamuk*, *Ürük*, *Hanük*, *Üssük*, *Medik*, *Kezik* vs. lakapların önemli bir kısmı herhangi bir metaforik, metonomik ve sinekdokik ilişkiye dayanmaksızın yapılan lakaplardan oluşur. Bu türden lakaplara Samsun'un diğer ilçelerinde de sıklıkla rastlanır². Aydın (2006: 30) Samsun ve Ordu ağızlarında lakaplar üzerine yaptığı çalışmasında söz konusu lakaplarla aynı kelime türetimi özellikleri olan *Mıstık*, *Fittik*, *Fadik* gibi lakapları Arapçadan Türkçeye geçmiş kişi adlarından bozularak ortaya çıkan, açıklaması güç unsurlar olarak görür. Ancak

² Bu çalışmada kullanılan veri, öğretmenlik yaptığım dönemlerde şahsımın ve Samsun'un farklı ilçelerinde öğretmenlik yapan arkadaşlarımla vasıtasıyla öğrencilerin köy ve mahallelerinden derlediği lakaplardan oluşur.

zannedilenin aksine söz konusu lakapların gelişi güzel biçimde özel adın bozularak değiştirilmesi suretiyle değil *+Ik* ekiyle düzenli ancak çoğunlukla Türkçe kelime yapım kurallarına aykırı biçimde türetildiği, lakapların başlangıçta bir nedenlilik ilişkisine dayandığı ancak zamanla gösteren ile gönderge arasındaki nedenliliğin kaybolduğu ve söz konusu ekin lakap türetme işlevi kazandığı ileri sürülebilir.

1. *Ik*, *+Ak* ve *+Ik* Eklerinin Biçimi ve İşlevi

+Ik, *+Ak* ve *+Ik* işlek bir ek olmamasına karşın Eski Türkçeden beri Türk dilinin farklı dönem metinlerinde isimden isim yapma eki olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu eklerin biçimi ve işlevi konusunda Türkçe şekil bilgisi ve köken bilgisi araştırmalarında farklı görüşler söz konusudur. Ergin (1999: 177) *kovuk* (<kovı-k), *bebek* (<bebe-k), *topuk* (top-u-k), *kabuk* (kab-u-k) örneklerini vererek *+Ik* ekinin benzerlik ifadesi için *+(Ik)* biçimiyle kullanıldığına işaret eder. Korkmaz (2009: 47) ise *çıkırık* (<çıkır+ık), *gıcırık* (<gıcır+ık) örneklerini vererek ekin ses yansımali kelimelerden sonra *+Ik* biçimiyle küçültme işlevinde kullanıldığını ifade eder. A. Von Gabain (1988: 45) *ögük* (<ög+ük) “annecik” < *ög* “anne”, *yulak* (<yul+ak) “küçük çay dereciği” < *yul* “çay, dere”, *çöpik* (<çöp+ik) “çöp, bulanıklık” < *çöp* “çöp ve benzerleri” örneğini vererek *+k* ekinin Eski Türkçede küçültme ve sevgi ifade eden isimler yaptığını dile getirir. *+Ak* eki ise *başak* (<baş+Ak) kelimesinin etimolojik izahında Eren (1999: 45) tarafından *+(A)k*; Gülensoy (2007) tarafından ise *+Ak* biçimiyle verilmiştir. Gülensoy (2007) başka bir yerde *gölek* “küçük göl, gölcük” kelimesinin etimolojik izahı yap yapılırken aynı eki küçültme işleviyle *+(A)k* olarak değerlendirir. Bu açıklamalar, *+Ik* ekinin küçültme işlevi dolayısıyla kimi zaman köken itibarıyla farklı bir ek olmasına rağmen *+Ak* (<+gAk) ile eş değerlendirildiğini, *+Ik* ve *+Ak*’ın aynı ekin farklı altbiçimbirimleri (allomorph) olarak ele alındığını göstermektedir. Ergin (2009: 176-177) ve Erdal (1991: 40-44) biçim ve işlev açısından nispeten benzer bu ekleri birbirinden ayırır. Ergin (2009) benzerlik ifade ettiğini söylediği ekleri *+Ak* ve *+(Ik)* olarak ele alırken Erdal (1991: 40) *+Ak* ve *+Ik* biçimiyle esasen küçültme ve sevgi işlevinde ancak farklı kavramların adlandırılmasında küçültme ve sevgi işlevi dışında metaforik olarak kullanıldığını dile getirir.

Kononov’un da (1989) ifade ettiği gibi isimlerin ve sıfatların küçültme ve sevgi ifade eden şekilleri yeni bir kelime olarak değil genellikle aynı kelimenin farklı çekim şekilleri olarak kabul edilir. Bununla birlikte küçültme ve sevgi ifade eden kelime şekilleri hem söz yapımı hem de söz çekimi için kullanılabilir. Türk dillerinde küçültme ekleri dıştan görünüş benzerliği, fonksiyon benzerliği veya vazife benzerliği bakımından gövdeye bağlı olarak yeni kelime yapımında kullanılabilir (Kononov 1968: 88) ya da küçültme ve sevgi ifade eden kelime şekilleri zamanla ayrı bir göndergesi olan yeni bir kelimeye dönüşebilir. Erdal (1991: 40) bu sebeple *+Ik* ve *+Ak* eklerini bir küçültme ve sevgi eki olarak ele almakla birlikte *+Ik* ve *+Ak* eklerinin Türkçenin sonraki tarihî dönemlerine nazaran Eski Türkçede daha çok çeşitli metaforik kullanımlarının olduğundan yani yapım eki olarak kullanıldığından söz eder. Erdal (1991: 43), *+Ik* ekinin Eski Türkçede küçültme işlevinden daha çok vücut organlarının adlandırılmasında kullanılan *topık* (<top+ık) örneğinin dışında da genellikle bir bitkinin ya da benzer bir şeyin değersiz parçalarının ifadesi için kullanıldığını dile getirir: *kasık* (<kas+ık) “kabuk”, *çöpik* (<çöp+ik) “meyve artığı” < *çöp*, *çıpık* (<çıp+ık) “çubuk” < *çıp* “ince, zayıf dal”, *budık* (bud+ık) “dal” < *bud* “kalça, bacak”. Erdal (1991) Eski Türkçede *+Ak* morfeminin de metaforik olarak *başak* (<baş+ak) “okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren”, *kāpak* < (kap+ak) “su kabağı”, *çanak* (<çan+ak) “küçük kap” < *çan* (Çince) “kap” örneklerinde olduğu gibi kimi varlık adlarının yanı sıra bazı yeryüzü şekillerinin adlandırılmasında, hayvan isimlerinden insana özgü

kavramların, insana özgü isimlerden de hayvanlara özgü kavramların türetiminde kullanıldığını dile getirir: *yolak* (<yol+ak) “çölde küçük yol” < *yol*, *boynak* (<boyn+ak) “dağların arasında dar geçit” < *boyn* “boyun”, *özek* (<öz+ek) “dere” < *öz* “vadi”, *irkek* (<irk+ek) “iki yaşında koç” < *irk* “dört yaşında koç” (zamanla insan için kullanılmıştır), *oglak* (<ogul+ak) “keçi” < *ogul* “oğlan, çocuk”, *merdek* (<merd+ek) “ayı ve domuz yavrusu” < Farsça *mard* “insanoğlu”. Erdal (1991: 75) +*Ak* ekinin vücut organlarının adlandırılmasında yine küçültme olarak yorumlanamayacak denli kullanıldığına dair şu örnekleri verir: *ulak* (<tıl+ak) “küçük dil”, *taşak* (< taş+ak) “testis”, *solak* (<sol+ak) “dalak”. Dilcilerin verdikleri bütün bu örnekler ve açıklamalar Türkçenin tarihî devirlerinde gerek +*Ak* gerekse +*Ik* ekinin küçültme ve sevgi anlamında kelime şekilleri teşkil etmekten daha ziyade belirli anlam alanlarında yeni kelime yapımında kullanıldığını göstermektedir.

Özer (2015), +*Ik* küçültme ekinin Türkçenin tarihî devirlerine ve standart dildeki kullanımlarına nispeten Türkiye Türkçesi ağızlarında daha işlek kullanıldığını ve ağızlarda dört farklı işlevinin olduğunu, +*Ak* ekinin ise ağızlarda kullanımına rastlanmadığı dile getirir:

a. Yavru hayvan adları yapar: *balık* (< *bala+k*) “kedi yavrusu” < *bala*, *bılık* (< *bala+k*) “kısırak yavrusu” < *bala* “çocuk”, *gıdık* (<gıdı+k) “keçi yavrusu” < *gıdı gıdı*, *kıdı kadı* “köpek, koyun, keçi vb. hayvanları çağırma ünlemi” vs.

b. Küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar yapar: *bıdırık* (<bıdır+k) “sıska, çelimsiz” < *bıdır* “yansıma ses”, *bıdık* (<bıd+(i)k) “çok az, azıcık” < *bıd* “yansıma”

c. Olgunlaşmamış meyve-sebze adları yapar: *garuk* (<*kor+(i)k*) “olgunlaşmamış üzüm” < *kor* “ekşi”, *gozik* (<*koz+(i)k*) “olgunlaşmamış dut” < *koz* “ceviz, boş”.

d. Herhangi bir nesnenin küçüğü anlamında adlar yapar: *kelik* (<*kel+(i)k*) “küçük taş” < *kel* “mezar taşı”, *kazık* (*kaz+(i)k*) “küçük kazan” < *kaz* “tas, maşraba” vs.

Özer’in (2015) söz konusu etimolojik izahlarının bazıları her ne kadar tartışılır olsa da +*Ik* ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında daha işlek olduğunu, küçültme ve sevgi işlevlerinin dışında iki farklı işlevinin (b, c) daha olduğunu ve farklı kavramların adlandırılmasında bir yapım eki olarak kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Eski Türkçeden beri esasen küçültme ve sevgi işlevi olmasına rağmen +*Ak*, +*Ik* ve +*Ik* eklerinin Samsun ve yöresi ağızlarında söz konusu kullanımlarının yanı sıra yine başta küçültme ve sevgi gibi işlevleri olmakla birlikte zamanla eklerin bir lakap türetme ekine dönüştüğü ve mevcut metaforik kullanımlarına ilaveten oldukça işlek biçimde kullanılan yeni bir işlevinin ortaya çıktığı görülür. Kononov (1968: 84), küçültme eklerinin (feodal unvanlarında) kadın cinsini gösteren kelimelerde yapım eki olarak kullanıldığını bu yönüyle küçültme eklerinin sosyal yönlerinin olduğunu ileri sürer. Kononov’un bu yaklaşımı, küçültme eklerinin özellikle kadın lakaplarında bu denli yoğun niçin kullanıldığını açıklayabilir.

2. Küçültme Ekleriyle Teşkil Edilmiş Lakaplar

2. 1. +*Ik* Ekiyle Türetilen Lakaplar

Samsun yöresi ve ağızlarında lakapların büyük bir bölümü +*Ik* ekleriyle türetilmiş çeşitli kelime şekillerinden oluşur: *Arük* (<Arife+Ik), *Adük* (<Adile+Ik), *Assük* (<Aslan+Ik), *Celük* (Celalettin+Ik), *Fadik* (<Fadik+Ik), *Feyzük* (<Feyzullah+Ik), *Gülük* (Gülami+Ik), *İbuk* (İbrahim+Ik), *İcilük* (<İciliye+Ik), *Hanük* (<Hanife+Ik), *Memuk* (<Mehmet+Ik), *Medik* (<Medine+Ik), *Nezük* (<Neziha+Ik), *Kadrük* (<Kadriye+Ik), *Kezik*

(<Kezban+Ik), *Lebük* (<Lebibe+Ik), *Sälük* (<Saliha+Ik), *Satuk* (< Satılmış+Ik), *Sünük* (<Sündüs+Ik), *Şenük* (<Şenol+Ik), *Üssük* (<Hüseyin+Ik), *Üruk* (<Ürüfe+Ik), *Zübük* (Zübeyde+Ik), vs. Ancak bu lakap adları Türkçenin temel kelime yapımına aykırıdır. Bu lakaplar kişi adının ikinci hecesinden sonraki hecelerin atılmasıyla ve ikinci hecenin de ilk ünsüzünden hemen sonra +Ik ekinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Bu lakaplar başta kişi isimlerinin küçültme ekiyle oluşturulmuş küçüklük ve sevgi ifade eden söz çekim şekilleriyken sonraları gösteren ile gönderge arasındaki nedensellik kaybolmuş ve kişinin gerçek ismiyle olan bağı kopmuştur. Söz konusu söz çekim şekilleri söz yapım şekillerine dönüşerek kişinin lakabı olmuştur. Bu kelime şekilleri Türkçenin kelime çekimi ve yapımı kurallarına aykırı şekilde gerçekleşmekle birlikte Samsun ve yöresi ağızlarında oldukça sık başvurulan bir kelime yapma biçimi olarak ortaya çıkar. Bu tür lakap adlarını sadece kişinin adının bozulup dönüştürülmesiyle kural dışı oluşmuş istisna örnekler olarak görmek pek mümkün değildir. Türkçe kelime yapımına aykırı biçimde türetilen lakaplara Samsun ve yöresi ağızlarında çok sık başvuruluyorsa söz konusu kural dışı kelime türetme yolu artık olağan olarak görülebilir.

Söz konusu kelime türetme biçiminin örnekseme yoluyla ve çocuk dilinin etkisiyle oluştuğu ileri sürülebilir. Özer'in (2015) de ifade ettiği gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında yansıma kelimelerden +Ik ekiyle türetilmiş hayvan adları ve "küçük, ufak, zayıf, az" anlamına gelen sıfat türünde yeni kelimeler yapmak oldukça yaygındır. Özer'in (2015) *Derleme Sözlüğü*'nden (DS) örneklediği bu tür kelimeler şunlardır: *cırık* "kuş yavrusu" < *cır* "yansıma ses", *kirik* (<kir+ik) "ördek yavrusu" < *kir* "yansıma ses", *cücük* (<cücü+k) "civciv" < *cücü* "tavukları çağırma ünlemi"; *bıdırık* (<bıdır+Ik) "sıska, çelimsiz" < *bıdır* "yansıma ses", *bıdık* (<pıt+ik) "çok az, azıcık" < *bıd* "yansıma ses" (DS); *bicik* (<bici+k) "küçük, ufak, tefek" < *bici* "yansıma ses" (DS), *cıdırık* (<cıdır+k) "azıcık, bir parça" < *cıdır* "yansıma ses". Bu kelimelerden hayvan adı yapanların aksine küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfat yapanların türemiş olduğu hâlde nedensiz, yani kelime tabanıla türemiş kelime biçiminin anlamsal bağının açık olmadığı söylenebilir. Bunun söz konusu kelimelerin çocuk dilinde oluşmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Kişi adlarının ilk hecesinden sonra +Ik ekinin getirilmesiyle türetilen lakap adlarının da çocuk dilinin etkisiyle yansıma kelimelerden +Ik ekiyle türetilmiş kavram adlarının örneksenmesi sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Bunda yansıma seslerin çoğunlukla tek heceli olmasının da bir etkisi olduğu söylenebilir.

Samsun ve yöresi ağızlarında +Ik ekiyle türetilmiş kimi lakaplar ise Türkçe kelime yapımına uygun biçimde türetilmiştir. Kurallı olarak türetilen lakapların bir kısmı yansıma kelimelerden +Ik ekiyle türetilmiş lakaplardan oluşmaktadır. *Tınık*, *şuruk*, *bıdırık*, *cozuruk*, *parik*³, *coruh*⁴, *dırık*⁵, vs. kelimelerinin yansıma seslerden türeyen lakaplar olduğu söylenebilir: *tınık* (<tın+Ik) < *tın* "yansıma", *şuruk* (<şur+uk) < *şur* "yansıma", *bıdırık* (bıdır+Ik) "sıska, çelimsiz." < *bıdır* "yansıma", *cozuruk* (<coz+ur+uk) < *coz* "yansıma", *parik* (<par+ik) < *par* "yansıma", *coruh* (<cor+Ik) < *cor* "yansıma", *dırık* (<dır+Ik) < *dır* "yansıma", *bicilik* (<bici+Ik) "küçük, ufak tefek" < *bici* "yansıma". Lakap adlarının diğer bir kısmı ise yine +Ik ekinin metoforik olarak kullanılması sonucu çeşitli kavram adlarından ve hayvan adlarından türetilmiştir: *bıdık* (<bıdı+k) "kısa boylu, ufak yapılı, cüce,

³ DS'de "kadın giysisi" anlamıyla da verilir.

⁴ DS'de "domuz yavrusu" olarak da tanımlanmıştır. Ancak bu lakabın kişiye gerekli gereksiz yüksek sesle konuştuğu için verildiği bilinir. Ayrıca Havza yöresinde "cor cor" olarak bir ikilemenin kullanıldığı dikkate alındığında bu kelimenin bir yansıma ses olduğu anlaşılır.

⁵ DS'de "zayıf, kuru, mecalsiz (kimse)" anlamıyla da tanımlanmıştır.

bodur, tıknaz” < *bıdı* “kaz ve ördek yavrusu” (DS), *mıcık* (<mıç+ık) “küçük, ufak tefek (kimse) (DS) < *mıç “cüce, ufak, küçük” (Gülensoy 2007: 601). Derleme Sözlüğü’nde “küçük, ufak tefek (kimse)” anlamıyla tanımlanan *bıdı* ve *mıcık* vs. gibi kelimelerin bu sözlüksel anlamlarını lakap olarak kullanılmaları sonucunda kazandığı söylenebilir. Bununla birlikte bazı hayvan adları hayvandan insana deyim aktarması sonucu doğrudan bir kişiye lakap olarak kullanılabilir: *şibik* (<şibi+k) “ördek yavrusu” < *şibi* “ördek” ve *badik* (<badi+k) “kaz yavrusu” < *badi* “kaz” (DS) vs.

2. 2. +Ak Ekiyle Türetilen Lakaplar

Özer’in (1995) Türkçenin tarihî dönemlerine nazaran Türkiye Türkçesi ağızlarında görünmediğini söylediği +Ak ekinin Samsun ve yöresi ağızlarında lakap adlarının türetiminde nadiren olsa da kullanıldığı görülür. +Ak eki, +Ik ekinde olduğu gibi hem kural dışı olarak özel kişi adlarının ikinci hecesinin ilk ünsüzünden sonra gelerek hem de Türkçe kelime yapımına uygun biçimde, başka kelimelerin tabanlarına eklenerek lakap türetmektedir. Samsun’un Havza ve Çarşamba ilçelerinde +Ak ekinin kişi adlarına eklenmesiyle türetilen iki lakaba rastlanılmıştır: *Sülek* (<Süleyman+Ak), *Gülek* (Güلامي+Ak). +Ak ve +Ik eki aynı işleve sahip oldukları için *Gülek* ve *Gülük* şekillerinin ikisine de rastlanılmaktadır.

+Ak ekiyle türetilen lakaplar diğer bir kısmı çeşitli varlık adlarından çoğunlukla metaforik olarak türetilmiştir: *göbelek* (<göbel+ek) < *göbel* “öksüz ve yetim çocuk” (DS); *gücek* (<küçük+ek) < *küçük*, *corak* (<cor+ak) < *cor* “yansımaya”; **cavlak* (<cavıl+ak) “zayıf, cılız” < *cavıl* “çakıl yığını” (DS), Kononov (1968), +I ekinin bir küçültme eki olarak değerlendirerek dört-beş küçültme ekinin üst üste gelebileceğinden söz eder. Bir lakap adı olarak *tokalak* ve *koçalak* lakaplarında iki küçültme ekinin üst üste geldiği söylenebilir: *tokalak* (< toka +I +ak) < *toka* “taze mısır koçanı”, *koçalak* (<koça+I+ak) < *koça* “küçük basmak” (DS). Benzer bir durumun +Ik ekiyle türetilmiş *bicilik* kelimesinde de söz konusu olduğu söylenebilir: *bicilik* (<bici+I+Ik) < *bici* “yansımaya”. Gülensoy (2007: 143) *bici* kelimesini yansımaya olarak değerlendirir.

2. 3. +tIk Ekiyle Türetilen Lakaplar

Erdal (1991: 40), +Ik, +Ak ve +tIk eklerini küçültme eki olarak ele alır ve özellikle +Ik ve +tIk eklerinin *çöpik* ve *çöptik* (<çöp+ik ve çöp+tik) kelimelerini örnek vererek birbirinin yerine kullanılabildiğini dile getirir. Bu ilişkiden ötürü +tIk ekinin +Ik ekinden farklı ancak kural dışı olarak kişi isimlerinin ünsüzle biten ilk hecesinden sonra eklenmek suretiyle nadiren lakaplar türettiği görülür: *Bahdük* (Bahriye+tIk), *Abduk* (Abdullah+tIk), *Astük* (<aslan+tIk), *Mıstık* (<Mustafa+tIk), *Seydük* (<Seyit Ahmet+tIk) Esdük>?. *Apuk-Abduk*, *Aslük-Asdük* biçimlerinin ikisinin de kullanılması +tIk ve +Ik eklerinin işlevlerinin aynılığını göstermektedir.

+tIk eki sadece kişi adlarının ilk hecesinden sonra eklenmek suretiyle değil aynı zamanda yansımaya kelimelere ve başka varlık adlarının tabanlarına Türkçe kelime yapım kurallarına uygun olarak eklenmek suretiyle de lakap türetir: *gıydık* (< gıy+tIk) < *gıy* “yansımaya”; *bızırık* (<bız+ır+dık) < *bızır* (<bız+ır) > *bız* “yansımaya” (Gülensoy 2007: 259), *bıddık* (<bıdı+tIk) < *bıdı* “Kaz ve ördek yavrusu”, *daddık* (<dada+tIk) < *dada* “yansımaya” (Gülensoy 2007: 259).

Sonuç

+Ik, +Ak ve +tIk ekleri birer küçültme eki olmasına karşın Türk dilinin farklı tarihî ve modern devirlerinde çoğunlukla küçültme işlevi dışında kullanılmıştır. Bu eklerin başta hayvan ve organ adları olmak üzere çeşitli varlıkların adlandırılmasında metaforik olarak

kullanıldığı görülür. Samsun ve yöresi ağızlarında *+Ik*, *+Ak* ve *+tIk* eklerinin çeşitli varlık adları yanı sıra lakapların türetiminde de oldukça işlek şekilde kullanıldığına tanık olunmuştur. Lakaplar çoğunlukla yansıma seslerden, hayvan adlarından ve özellikle de kişi adlarından türetilmiştir. Kişi adlarından türetilen lakaplarda Türkçenin temel kelime yapma kuralları dışına çıkmıştır. Lakapların bir kısmı *+Ik* ve *+Ak* ekinin kişi adlarının ilk hecesinden sonraki hecelerinin atılarak birinci hecenin ilk ünsüzünden sonra eklenmesiyle türetilmiştir. *+tIk* ekiyle türetilen lakapların ise kişi adının ünsüzle biten birinci hecesinden hemen sonra eklenerek türetildiği görülür. Bu kelime türetme biçiminin çocuk dilinde yansıma seslerden türetilen kelimelerin örneksenmesi sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak bu kelime türetme biçiminin yabancı dillerin etkisiyle yerleşmiş kısaltılmış sözcükler oluşturma türü olabileceği de unutulmamalıdır. Zakharova (2011: 52), Rusçada 19. yüzyılın ortalarından itibaren son ekli kısaltılmış sözcükler oluşturmanın yaygın olduğunu ve kişi soneki *-ik* ekinin toplam kısaltılmış sözcüklerin %10'unu; nesne soneki *-ik* ve *-ak*'m ise %9 ve %4'ünü türettiğini dile getirir. Zakharova'ya göre (2011: 56), *-ik* soneki mesleklerin ve mesleki etkinliklerin, kimi cansız varlıkların adlandırılmasında kullanılır. Ayrıca Kononov (1989) *-ik* ekinin küçülme işlevinde kullanıldığını belirtir. Bu ilişki ve benzerlikler kural dışı lakap türetme biçiminde Rus dilinin etkisinin olabileceğini akla getirmektedir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mehmet (2006). “ Adbilim Açısından Ordu ve Samsun Yöresinde Lâkaplar”, Türk dilleri Araştırmaları, S. 16, s. 25-47.

Derleme Sözlüğü I-VI (2009), TDK Yay., Ankara.

ERDAL, Marcel (1991), Old Turkic Word Formation Vol 1, Otto Harrasowitz-Wiesbaden.

EREN, Hasan (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, TDK Yay., Ankara.

ERGİN, Muharrem (1986), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul.

GABAIN, A. Von (1988), Eski Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer (2007), Köken Bilgisi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara.

KONONOV, A. N. (1989), “İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı”, TDAY/Belleten-1968, TDK Yay., Ankara, s. 81-88.

KORKMAZ, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara.

ÖZER, Fatih (2015). “+Ak ve+(l)k Eklerinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 17, Sayı: 28, s. 57-67.

ZAKHAROVA, Larisa (2011). Rusça'da Kısaltılmış Sözcük Oluşturma Yöntemleri, Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences (5), s. 52-62.